

Katarzyna Lenart-Kłoś

Instytut Nauk Socjologicznych

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

<https://orcid.org/0000-0001-6429-6152>

katarzyna.lenart-klos@kul.pl

Utracone dzieciństwo: przemoc, parentyfikacja i instytucjonalizacja w narracjach byłych osadzonych

Lost childhood: violence, parentification, and institutionalisation in the narratives of former inmates

Streszczenie:

Artykuł podejmuje problematykę utraconego dzieciństwa w kontekście przemocy, parentyfikacji i instytucjonalizacji na podstawie relacji osób, które po pobycie w zakładzie karnym przebywają w ośrodkach pomocy postpenitencjarnej. Celem artykułu jest rekonstrukcja doświadczeń dzieciństwa naznaczonego przemocą domową, przedwczesnym przyjmowaniem ról dorosłych oraz pobytami w instytucjach opiekuńczo-wychowawczych czy resocjalizacyjnych. Na utracone dzieciństwo byłych osadzonych składa się w szczególności przemoc fizyczna, emocjonalna i zaniedbanie, których te osoby doświadczały albo były ich świadkami; parentyfikacja instrumentalna o charakterze destrukcyjnym, zabranie ze środowiska rodzinnego i umieszczenie w placówkach, co pozbawiało możliwości wychowywania się w rodzinie, ale też chroniło przed destrukcyjnym wpływem wieloprotymowej rodziny. Pozbawienie szczęśliwego dzieciństwa może prowadzić do powielania negatywnych wzorców wychowawczych względem własnych dzieci. Wyniki przeprowadzonych analiz mogą pobudzać do refleksji nad wsparciem osób z doświadczeniem instytucjonalizacji, przemocy i parentyfikacji w okresie dzieciństwa oraz nad kierunkami podejmowania działań resocjalizacyjnych i profilaktycznych.

Słowa kluczowe: przemoc domowa, parentyfikacja, zinstytucjonalizowane dzieciństwo, ośrodki pomocy postpenitencjarnej, więzienie, byli więźniowie

Abstract:

The article discusses the issue of lost childhood in the context of violence, parentification and institutionalisation based on the experiences of people who, after prison, are staying in post-penitentiary aid centres. The aim of the article is to reconstruct the experiences of childhood affected by domestic violence, the early onset of adult roles, and stays in care or rehabilitation institutions. The lost childhood of former prisoners consists of physical and emotional violence and neglect, which these people experienced or witnessed; destructive instrumental parentification, displacement from the family environment and relocation to institutions, which denied them the opportunity to be raised in a family, but also protected them from the destructive influence of a multi-problem family. Being deprived of a happy childhood can lead to the repetition of negative parenting patterns towards one's own children. The results of the analyses may stimulate reflection on the support of people with experience of institutionalisation, violence and parentification during childhood, as well as on the directions of social rehabilitation and preventive strategies.

Key words: domestic violence, parentification, institutionalised childhood, post-penitentiary aid centres, prison, former prisoners

1. Wprowadzenie

Problematyka resocjalizacji i readaptacji społecznej osadzonych i osób opuszczających zakłady karne i areszty śledcze jest szeroko analizowana na gruncie prawnym, psychologicznym, socjologicznym czy pedagogicznym. Poszukuje się skutecznych metod oddziaływań na ludzi wchodzących w konflikt z prawem, by po odbyciu kary pozbawienia wolności nie dopuszczali się recydywy i nie popełniali innych przestępstw. Interwencje są skoncentrowane na aktualnym zachowaniu, sposobach działania i wzorach postępowania. Należy jednak sięgnąć do źródeł tych zachowań, które swój początek biorą w rodzinie pochodzenia lub instytucji, która za wychowanie dziecka była odpowiedzialna i być może tej odpowiedzialności nie udźwignęła. Dzieciństwo osób mających doświadczenie konfliktu

z prawem jest istotnym obszarem do badania, ponieważ ten etap życia powinien wyposażać człowieka w strategię radzenia sobie w dorosłym życiu w sposób akceptowalny społecznie. Jeżeli te strategie są destrukcyjne, trzeba zidentyfikować negatywne wzorce, by pomóc je przepracować i zastąpić pożądanymi. Celem artykułu jest rekonstrukcja doświadczeń utraconego dzieciństwa w perspektywie przemocy, parentyfikacji i instytucjonalizacji na podstawie narracji byłych osadzonych a także zbadanie, w jaki sposób przemoc domowa, przedwczesne obciążanie zadaniami dorosłych i przebywanie w instytucjach opiekuńczych czy resocjalizacyjnych współtworzyły to doświadczenie u osób, które w życiu dorosłym zetknęły się z systemem penitencjarnym.

1.1. Znaczenie dzieciństwa dla rozwoju człowieka

Dzieciństwo jest bardzo ważnym i wrażliwym czasem w rozwoju człowieka. To czas poznawania norm i reguł życia społecznego, wzrostu i wchodzenia w nowe role społeczne, czyli proces socjalizacji. W wąskim ujęciu socjalizację można rozumieć jako wczesne doświadczenia dziecka, które kształtują elementarne, akceptowane społecznie wzorce zachowań¹. Społeczeństwo może istnieć dzięki temu, że jego nowi członkowie nabywają umiejętności, które umożliwiają im pełne uczestnictwo w nim². Socjalizacja stanowi bowiem długofalowy proces stawania się taką osobą, jaką chce mieć otoczenie społeczne³. Doświadczenia zdobywane w okresie dzieciństwa na długo zapisują się w człowieku. Aby poznać i zrozumieć przyczyny zachowań dorosłych, warto uczynić zwrot ku etapowi dzieciństwa i poznać proces rozwoju młodego człowieka. Na to, kim jest dorosły, składa się także to, kim był jako dziecko i w jakich warunkach dorastał⁴. Dzieciństwo było traktowane jako próba dorosłości czy przygotowanie do niej⁵. Z kolei Corsaro proponuje odejście od liniowego rozumienia socjalizacji jako przygotowania do bycia dorosłym i zastąpienia tego terminu „interpretatywną reprodukcją”, który odnosi się do kreatywności dzieci i uwzględnia zaangażowanie dzieci w tworzenie własnej kultury

¹ J. Modrzewski, D. Sipińska D., *Socjalizacja*, w: „Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku”, t. 5, Warszawa 2006, s. 803–814.

² J. H. Turner, *Socjologia. Koncepcje i ich zastosowanie*, tłum. E. Różalska, Poznań 1998, s. 85.

³ B. Szacka, *Wprowadzenie do socjologii*, Warszawa 2003, s. 137.

⁴ Por. K. Ornacka, *Od socjologii do pracy socjalnej: społeczny fenomen dzieciństwa*, Kraków 2013, s. 41.

⁵ A. James, A. Prout, *Constructing and Reconstructing Childhood: Contemporary Issues in the Sociological Study of Childhood*, London-Washington 1997.

rówieśniczej i kultury dorosłych. Dzieci tworzą unikatową kulturę codzienności dzięki temu, że negocjują, dokonują reinterpretacji i dzielą normy i wzory zachowań z rówieśnikami i dorosłymi. Podlegają wpływom dorosłym, zarazem dokonując zmiany poprzez nadawanie swoich znaczeń doświadczeniom będącym ich udziałem⁶. Maria Szczepska-Pustkowska podkreśla, że „dzieciństwo – szczęśliwe czy nieszczęśliwe, radosne czy smutne, bogate czy biedne – jest tym, co się człowiekowi nieuchronnie przydarza i tym, co towarzyszy mu/ściga go przez całe życie”⁷. Dlatego zadaniem społeczeństwa jest odzyskiwanie trudnych historii dzieciństwa, w których wybrzmiewają zaniedbania, przemoc, wykorzystywanie seksualne i generalnie niski poziom opieki i zainteresowania dzieckiem⁸.

1.2. Parentyfikacja

Okres dzieciństwa to czas uczenia się i wchodzenia w coraz to bardziej skomplikowane i zróżnicowane role społeczne. Część z nich jest typowa dla okresu rozwojowego dzieci i młodzieży, są też takie, które powinny być realizowane przez osoby dorosłe. Wówczas może dochodzić do parentyfikacji. Katarzyna Schier określa parentyfikację mianem „odwrócenia ról” w rodzinie. Jest to „sytuacja, gdy dziecko pełni funkcję opiekuna bądź partnera dla swojego rodzica (i/lub rodzeństwa), a obciążenie, które dźwiga przekracza jego możliwości radzenia sobie”⁹. Obowiązki wobec rodzica i/lub rodzeństwa spadają na jedno dziecko w rodzinie i są one zarówno nadmierne, jak i nieadekwatne do wieku i poziomu rozwoju dziecka. Ich przyjmowanie uniemożliwia lub ogranicza zaspokojenie potrzeb dziecka. Dziecko podejmuje te obowiązki, by otrzymać uwagę i miłość rodzica. Poza tym, struktura władzy w rodzinie nie jest klarowna, a granice między rodzicem i dzieckiem są na tyle zatarte, że dziecko staje się rodzicem lub partnerem dla własnego rodzica¹⁰. Bardziej niż inne narażone na doświadczenie parentyfikacji są między innymi dzieci z rodzin, w których rodzeństwo lub przynajmniej jeden z rodziców posiadają przewlekłe choroby fizyczne lub psychiczne; wychowywane są w rodzinie

⁶ W. A. Corsaro, *The Sociology of Childhood*, California 2015, s. 7-26.

⁷ M. Szczepska-Pustkowska, *Socjalizujący strumień pamięci dzieciństwa: dzieciństwo jako trwanie*, „Problemy Wczesnej Edukacji”, 2005, nr 2, s. 50.

⁸ L. deMause, *The History of Childhood*, New York 1974, s. 1.

⁹ K. Schier, *Dorosłe dzieci. Psychologiczna problematyka odwrócenia ról w rodzinie*, Warszawa 2015, s. 7.

¹⁰ I. Grzegorzewska, *Parentyfikacja w rodzinach z problemem alkoholowym*, „Alcoholism and Drug Addiction”, 2016, nr 29, s. 30-31.

zastępczej lub niepełnej; dzieci, które w dzieciństwie były świadkami wielu intensywnych konfliktów między rodzicami, pochodzące z ubogich rodzin czy środowisk dotkniętych alkoholizmem lub innymi uzależnieniami¹¹. Parentyfikacja może mieć zarówno pozytywny, jak i negatywny wpływ na dzieci¹². Parentyfikacja uznawana jest za szczególnie szkodliwą, gdy młodzi ludzie są zmuszani do podejmowania ról i obowiązków przekraczających ich możliwości rozwojowe przy jednoczesnym braku adekwatnego wsparcia¹³. Parentyfikowane dzieci częściej cierpią na depresję, lęki, popadają w uzależnienia, są bezrobotne lub zatrudnione poniżej swoich kwalifikacji, mają słabe zdrowie fizyczne i wykazują niższy poziom wykształcenia¹⁴. Z drugiej strony badania wskazują, że dzieci doświadczające parentyfikacji są rezylienne¹⁵, nabywają szereg umiejętności społecznych i samodzielnego radzenia sobie w trudnych sytuacjach¹⁶. Parentyfikacja oznacza, że staną się quasi-rodzicami i quasi-dorośliymi zanim będą gotowi na te role pod względem rozwoju poznawczego i emocjonalnego¹⁷. Role, jakie przyjmują parentyfikowane dzieci sprowadzają się do bycia żywicielem rodziny, swoim własnym opiekunem, przewodnikiem rodziny, samoukiem, doradcą, powiernikiem, opiekunem i wsparciem emocjonalnym dla rodziców i rodzeństwa¹⁸, wychowawcą, służącym, obrońcą, decydentem, partnerem – niejako w zastępstwie drugiego), pośrednikiem w komunikacji pomiędzy rodzicami, winnym problemów rodziny czy organizatorem¹⁹. Wyróżnia się dwa rodzaje parentyfikacji: zdrową (adaptacyjną) i patologiczną (destrukcyjną)²⁰. Zdrowa (adaptacyjna) pa-

¹¹ K. Schier, *Dorosłe dzieci. Psychologiczna problematyka...*, s. 19.

¹² B. A. Hendricks, J. B. Vo, J. N. Dionne-Odom, M. A. Bakitas, *Parentification Among Young Carers: A Concept Analysis*, „Child and Adolescent Social Work Journal” 2021, nr 38(5), s. 519-531.

¹³ J. M. Patterson, *Integrating Family Resilience and Family Stress Theory*, „Journal of Marriage and Family” 2002, nr 64, s. 349-360.

¹⁴ Por. B. A. Hendricks, J. B. Vo, J. N. Dionne-Odom, M. A. Bakitas, *Parentification Among Young Carers...*, s. 519-531.

¹⁵ L. Hooper., S.A. Marotta, R. P. Lanthier, *Predictors of Growth and Distress Following Childhood Parentification: A Retrospective Exploratory Study*, „Journal of Child and Family Studies” 2008, nr 17, s. 693-705.

¹⁶ J. K. Dariotis, F. R. Chen, Y. R. Park et al., *Parentification Vulnerability, Reactivity, Resilience, and Thriving: A Mixed Methods Systematic Literature Review*, „International Journal of Environmental Research and Public Health” 2023 nr 20(13): 6197, s. 6.

¹⁷ Por. L. Burton, *Childhood Adultification in Economically Disadvantaged Families: A Conceptual Model*, „Family Relations” 2007, nr 56, s. 329-345.

¹⁸ Por. L.M. Hooper., S. A. Wallace, K. Doehler, J. Dantzler, *Parentification, Ethnic Identity, and Psychological Health in Black and White American College Students: Implications of Family-of-Origin and Cultural Factors*, „Journal of Comparative Family Studies” 2012, nr 43, s. 811-835.

¹⁹ Por. B. Chojnacka, *Doświadczenie parentyfikacji. Perspektywa biograficzna*, Kraków 2021.

²⁰ N. D. Chase, *Parentification: An overview of theory, research, and societal issues*, w: N.D. Chase (red.), *Burdened Children. Theory, Research, and Treatment of Parentification*, London, New Delhi 1999, s. 7.

rentyfikacja odnosi się do sytuacji, w której dziecko przejmując na siebie część zadań rodzicielskich w sposób, który sprzyja jego rozwojowi oraz prawidłowemu funkcjonowaniu. Dziecko wykonuje czynności, które nie stanowią dla niego nadmiernego obciążenia, a jednocześnie stanowią realne wsparcie dla rodziców. Istotne jest, aby czas, zakres obowiązków i oczekiwania wobec dziecka mieściły się w granicach jego możliwości rozwojowych — wówczas parentyfikacja może przynosić pozytywne rezultaty, wzmacniając tym samym poczucie odpowiedzialności, wartości oraz skuteczności działania²¹. Parentyfikacja destrukcyjna występuje, gdy na dziecko nakładane są obowiązki przekraczające jego możliwości rozwojowe, a rodzic wymusza na dziecku nadmierną samodzielność oraz oczekuje od niego zachowań właściwych dla osób dorosłych²². Równocześnie rodzic nie docenia wysiłków dziecka i nie jest mu wdzięczny, kiedy dziecko stara się sprostać wygórowanym oczekiwaniom²³. Typologia parentyfikacji oparta na jej funkcjach wyróżnia parentyfikację instrumentalną i emocjonalną. Parentyfikacja instrumentalna dotyczy sytuacji, w której dziecko przyjmuje na siebie większość obowiązków rodziny, podejmuje pracę zarobkową, aby zdobyć niezbędne środki finansowe dla rodziny, dba o dom, gotuje, robi zakupy oraz opiekuje się rodzeństwem²⁴. Nie jest to pomoc czy rodzaj wsparcia dla rodziców w codzienności, lecz wyręczanie ich i podejmowanie decyzji przez dzieci²⁵. Natomiast parentyfikacja emocjonalna polega na dbaniu o zaspokojenie emocjonalnych potrzeb członków rodziny. Może być realizowana poprzez stawianie się powiernikiem swoich rodziców, podnoszenie samooceny rodzeństwa, czy troskę o harmonię i dobre relacje między członkami rodziny²⁶. Doświadczenie przez dzieci procesu parentyfikacji oznacza pominięcie czy zniekształcenie okresu dzieciństwa, który ma do spełnienia w rozwoju dzieci i młodzieży określone zadania.

²¹ K. Schier, *Dorosłe dzieci. Psychologiczna problematyka...*, s. 19.

²² K. Schier, *Dorosłe dzieci. Psychologiczna problematyka...*, s. 21.

²³ M. Prentka, *Parentyfikacja emocjonalna a rozumowanie relatywistyczne*, „Rocznik Naukowy Kujawsko-Pomorskiej Szkoły Wyższej w Bydgoszczy. Transdyscyplinarne Studia o Kulturze i Edukacji”, 2022, nr 17(1), s. 181.

²⁴ K. Gucwa-Porębska, *Parentyfikacja jako poważny problem społeczny i przejaw dysfunkcji w obszarze funkcjonowania rodziny*, w: N.G. Piłkuła (red.), *Praca socjalna i pomoc społeczna w obliczu pandemii COVID-19 i innych współczesnych wyzwań*, Kraków 2022, s. 71.

²⁵ M. Prentka, *Parentyfikacja emocjonalna...*, s. 181.

²⁶ J. K. Dariotis, F. R. Chen, Y. R. Park et al., *Parentification Vulnerability...*, s. 2.

1.3. Przemoc domowa

Europejska Karta Praw i Obowiązków Rodzica wskazuje na komplementarny charakter praw i obowiązków związanych z pełnieniem roli rodzica. Jednym z istotnym zapisów jest wskazanie, że „Rodzice mają prawo do uznania ich prymatu jako „pierwszych nauczycieli” swoich dzieci. Rodzice mają obowiązek wychowywać swoje dzieci w sposób odpowiedzialny i nie zaniedbywać ich”²⁷. Konwencja o prawach dziecka zawiera wytyczne dotyczące sytuacji zaniedbywania i nadużyć ze strony rodziców, kiedy to ze względu na najlepiej pojęte interesy dziecka kompetentne organy mogą rozdzielić dzieci i rodziców²⁸. W polskim prawie przemoc domowa jest określana jako „jednorazowe albo powtarzające się umyślne działanie lub zaniechanie, wykorzystujące przewagę fizyczną, psychiczną lub ekonomiczną, naruszające prawa lub dobra osobiste osoby doznającej przemocy domowej”²⁹. Przemoc emocjonalna stanowi najczęstszą formę traumy dziecięcej. Obejmuje przemoc werbalną, pozbawianie dzieci miłości czy opieki, jak również takie zachowania jak: zastraszanie, wyśmiewanie, poniżanie, krzyczenie, karcenie, porównywanie z innymi³⁰. W społeczeństwie polskim zmieniają się nieco postawy związane z wychowywaniem dzieci. W porównaniu z rokiem 2009, w którym 14% badanych uznało, że dla dobrego wychowania potrzebna jest karność i szacunek, w 2022 roku takiej odpowiedzi udzieliło 8% respondentów³¹. W badaniach CBOS dotyczących stosowania przemocy fizycznej i psychicznej przez respondentów mających dzieci do 19. roku życia połowa respondentów (54%) zadeklarowała, że oni sami lub ich partnerzy życiowi dopuścili się krzyczenia na dzieci, w tym 44% zrobiło to w ciągu ostatniego roku. Wyzywanie i obrażanie dzieci było udziałem 4% ankietowanych, kpiny i wyśmiewanie – 3%. Do szarpania i popychania przyznało się 8% badanych z dziećmi do 19. roku życia, do mocnego bicia, czyli „porządnego lania” – 4% (3,1% zadeklarowało, że miało

²⁷ Art. 2 Europejskiej Karty Praw i Obowiązków Rodzica, w: <https://www.gov.pl/web/nauka/prawa-rodzicow> [Dostęp: 01 lipca 2025 r.].

²⁸ Art. 9.1. Konwencji o prawach dziecka przyjętej przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych 20 listopada 1989 r. (Dz.U. 1991 Nr 120, poz. 526).

²⁹ Art. 2. 1. Ustawy z 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy domowej (Dz.U. 2024 poz. 424).

³⁰ D. Vachon, R. Krueger, F. Rogosch, D. Cicchetti, *Assessment of the harmful psychiatric and behavioral effects of different forms of child maltreatment*, „JAMA Psychiatry” 2015, nr 72(11), s. 1135–1142.

³¹ M. Bożewicz, *Polacy o wychowaniu dzieci – komunikat z badań CBOS*, Warszawa 2022, nr 125, s. 2.

to miejsce dawniej, gdy dziecko było młodsze)³². Przemoc fizyczna i werbalna występuje częściej w środowiskach, w których dzieci przysparzają problemów wychowawczych rodzicom³³. Stosowanie przemocy wobec dzieci może skutkować umieszczeniem ich w alternatywnych formach sprawowania opieki, przez co część ich lub niemal całe ich dzieciństwo nabiera charakteru instytucjonalnego.

2. Metodologia badań własnych

Badania zostały zaprojektowane, przeprowadzone i zakodowane, a następnie analizowane zgodnie z metodologią badań jakościowych³⁴. Przeprowadzono 52 wywiady pogłębione (IDI) częściowo ustrukturyzowane w okresie od października 2024 do marca 2025 roku z byłymi osadzonymi korzystającymi ze wsparcia mieszkaniowego w postaci domów stacjonarnych prowadzonych przez ośrodki pomocy postpenitencjarnej. Projekt badań został pozytywnie zaopiniowany przez Dyscyplinową Komisję Etyczną Instytutu Nauk Socjologicznych KUL (decyzja nr 16/DKE/NS/2024). Zastosowanie tej metody umożliwiło pogłębiony wgląd w doświadczenia, uczucia i perspektywę respondentów, dostarczając szczegółowych informacji na eksplorowany temat³⁵. Zastosowano dobór losowo-celowy. Badania prowadzono w pomieszczeniach udostępnionych przez pracowników organizacji pozarządowych prowadzących ośrodki pomocy postpenitencjarnej zapewniających swobodną rozmowę. Wywiady zajęły od 30 do 90 minut. Rozmówcy byli proszeni o zgodę na nagranie rozmowy, poinformowani o jej celu i sposobie wykorzystania transkrypcji z nagrania. Taki sposób postępowania zmniejsza lęki interlokutorów³⁶. Natomiast utrwalanie danych w postaci nagrań i korzystanie z transkrypcji danych zapewnia rzetelność i trafność w badaniach jakościowych³⁷. Z całej grupy respondentów siedem osób odmówiło nagrania, wówczas bezpośrednio po wywiadach sporządzono szczegółowe notatki.

³² A. Bartsevich, M. Bożewicz, M. Feliksiak, *Przemoc wobec dzieci – opinie, doświadczenia, reagowanie – komunikat z badań CBOS*, Warszawa 2023, nr 110, s. 4-5.

³³ A. Bartsevich, M. Bożewicz, M. Feliksiak *Przemoc wobec dzieci...*, s. 7.

³⁴ Por. G.R. Gibbs, *Analyzing Qualitative Data*, London 2018.

³⁵ Por. U. Flick, *Designing Qualitative Research*, London 2018.

³⁶ Por. T. Rapley, *Interviews*, w: C. Seale G. Gobo, J. F. et al. (red.) *Qualitative Research Practice*, London 2004, s. 15-32.

³⁷ C. Seale, D. Silverman, *Ensuring rigour in qualitative research*, „*The European Journal of Public Health*” 1997, nr 7(4), s. 380.

W niektórych okolicznościach brak nagrywania okazuje się lepszym rozwiązaniem³⁸. Podczas realizacji badań stwierdzono, że osiągnięto nasycenie danych, a dalsze ich pozyskiwanie nie jest konieczne³⁹. Z każdej nagranej rozmowy sporządzono transkrypcję, które poddano anonimizacji. W kolejnym kroku zostały przygotowane kody wyjściowe, które poddano weryfikacji. Opracowany został klucz kodowy z kategoriami badawczymi zawierającymi analizowane obszary. Kategorie te poddano dalszym analizom i przypisano do nich pasujące cytaty pochodzące z wypowiedzi respondentów.

W badaniu uczestniczyło 52 mężczyzn. W Polsce nie ma ośrodka pomocy postpenitencjarnej, który oferuje miejsce w domu dla kobiet opuszczających jednostki penitencjarne. Kobiety mogą otrzymać dofinansowanie do stancji lub opłacenie miejsca w ośrodku dla osób w kryzysie bezdomności. Badani mężczyźni to osoby w wieku od 21 do 67 lat (średnia to 45,03 lat). Najkrótszy ostatnio odbywany wyrok wynosił 2 tygodnie, a najdłuższy 25 lat (średnia to 32,05 miesiąca, niespełna 3 lata). Długość okresu zamieszkiwania w takim domu wynosiła od 2 tygodni do 5 lat (średnia 15,23 miesiąca). Niektóre długie pobyty wynikały z tego, że są organizacje w Polsce, które przewidują dłuższe i bardziej kompleksowe wsparcie niż wynikające z rozporządzenia i zapisów Funduszu Sprawiedliwości⁴⁰ i które mają i poszukują różnych źródeł finansowania. Wśród respondentów 21 osób odbywało ostatni wyrok po raz pierwszy, 31 osób już po raz kolejny. Najwięcej osób deklarowało posiadanie wykształcenia zawodowego (19) i podstawowego (18), trochę mniej średniego (11), a najmniej wyższego licencjackiego (4). Przeważały osoby stanu wolnego - kawalerowie (29) i osoby rozwiedzione (20). Połowa respondentów posiadała własne dzieci. Za wierzących uznało się 34 osoby, zaś 13 określiło siebie jako niewierzące (3 określiło siebie mianem „wychowany jako katolik” a 2 – „nie do końca wierzący”). Natomiast 20 przyznaje się do praktyk religijnych formalnych czy nieformalnych, zaś 32 osoby nie uczestniczą w praktykach religijnych. Istotne jest, że 46 osób mieszkających w tych ośrodkach pracuje zawodowo, 6 nie pracuje lub jest krótko

³⁸ Por. R. Rutakumwa, J. O. Mugisha, S. Bernays et al., *Conducting in-depth interviews with and without voice recorders: a comparative analysis*, „Qualitative Research” 2019, nr 20(5), s. 565-581.

³⁹ B. Saunders, J. Sim, T. Kingstone, et al., *Saturation in qualitative research: exploring its conceptualization and operationalization*, „Quality & Quantity” 2018, nr 52(4), s. 1893-1907.

⁴⁰ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 13 września 2017 r. w sprawie Funduszu Pomocy Pokrzywdzonym oraz Pomocy Postpenitencjarnej - Funduszu Sprawiedliwości (Dz.U. 2017 poz. 1760, ze zm.).

w ośrodku i dopiero szuka pracy lub podejmuje starania o świadczenia emerytalno-rentowe. Jako uzależnione określiło się 35 osób.

3. Wyniki badań własnych

Dzieciństwo i doświadczenia badanych respondentów z tamtego okresu były zróżnicowane. Niektórzy wychowywali się w zdrowo funkcjonujących rodzinach, a dopiero splot różnych wydarzeń i okoliczności życiowych przyczynił się do pobytu w zakładzie karnym. Jest też spora część badanych, których wspomnienia i doświadczenia z dzieciństwa są trudne, nieprzepracowane lub odkładane na później, niekiedy wypierane lub lekceważone. Istotne jest przyjrzenie się tym trudnym obszarom, by móc skuteczniej wspierać readaptację społeczną osób, które tego wsparcia szukają.

3.1. Parentyfikacja w doświadczeniach byłych osadzonych

Niektóre doświadczenia przejmowania obowiązków dorosłych sprowadzały się do przynoszenia jedzenia czy opału do domu, co wiązało się z zaniedbywaniem obowiązku szkolnego: „Ja sobie od małego dziecka radzę. Mieszkaliśmy w X nad piekarnią. Tak jak do szkoły chodziłem, to zawsze do piekarni wcześniej zleciałem to węgla im zanieść, to przyniosłem parę wiaderek do domu. To bułek i chleba przyniosłem do domu, jak węgiel przywieźli trza było do piwnicy znieść wiaderkami, to i znosiłem. Do szkoły nieraz się wtedy nie poszło” (W2). Dla niektórych zarabianie było powiązane z przyuczaniem się do zawodu, jednak wynikało to z konieczności. Budowało to jednocześnie przekonanie, że własnej rodzinie zapewni się lepsze warunki: „Od małego sprzątałem w warsztatach, uczyłem się, podpatrywałem (...) Na wszystko pracowałem sam. Od biednego chłopczyka. Tymi rękami. Kiedyś sobie powiedziałem, że moje dzieci będą miały wszystko to, czego ja nie miałem, bo ja miałem naprawdę ciężko. Udało mi się” (W24). Doświadczenia parentyfikacji czasami wiążą się z wychowywaniem w wielodzietnej rodzinie, w której dziecko przejmując część obowiązków w związku z trudną sytuacją materialną rodziny: „Mam szóstkę rodzeństwa, znam życie niestety. Odkąd pamiętam pracowałem na gospodarstwie i zarabiałem, bo tata tylko pracował, niestety. Pracowałem od 5 rano do 23, w sezonie cały tydzień. Skończyłem gimnazjum,

bo trzeba było pracować, jakoś do nauki nikt mnie nie gonił, a pieniędzy w domu ciągle brakowało, musiałem zarabiać na dom” (W46). Respondenci wspominali, że jako dziecko nie byli dostrzegani przez rodziców: „Było nas w domu ośmiu. Miałem cztery siostry, i nas czterech braci. No i na prądu nie było wszystkiego, nie było wszystkiego. Ojciec kosą kosił po prostu. Co można powiedzieć, co rok, co dwa dziecko się rodziło. Także starsza siostra to nas trzymała w ryzach. A mama po porodzie snopki musiała wiązać. Za młodu, robiłem w gospodarstwie, miałem 12 lat, to może pani nie wierzyć, bo jest pani młodą osobą (...) Jak krowy były przy korytarzach, trzeba wyrzucić gnój. Ojciec nie miał sprzętów, bo był biedniejszy, ale podatki płacił. Także powiem pani, że rodziców nie miałem” (W33). Respondenci podawali głównie przykłady sytuacji wskazujących na parentyfikację instrumentalną o charakterze destrukcyjnym, przeważnie dotyczące pracy ponad siły, czego jedną z konsekwencji było zaniedbywanie nauki i chodzenia do szkoły.

3.2. Przemoc w dzieciństwie w narracjach byłych osadzonych

Respondenci najczęściej odnosili się do przemocy fizycznej i powiązanej z nią przemocy emocjonalnej. Mimo doświadczenia przemocy fizycznej, zdarzały się sytuacje wchodzenia w rolę obrońcy rodziny, co stanowi element parentyfikacji: „Właściwie w dzieciństwie była gehenna. Ojciec może nie codziennie, ale dosyć intensywnie, że tak powiem awantury i i no i nasiąknięte dosyć ostrym hardcorem do momentu takiego, że jak nie osiągnąłem, bo brat wiadomo 7 lat młodszy, to też jak już dochodziłem do takiego pułapu, że w końcu mogę stanąć w obronie matki i brata. No to wtedy już było inaczej. Ale tak to życie na szpilkach. No patrzeć kiedy... Bo nie wraca, bo to no wiadomo, co się może szykować – wizyty policji, sąsiedzi? Wstyd. Rygor, tylko to pamiętam (...) Ojciec miał ciężką rękę, Także no kary zamykanie, jak mogę, no jakby to nazwać? No taki reżim, no taki kapo, taki obozowicz. Terapeuta powiedział, że ja mam tak czasami wściekłość do ludzi, nie, ludzie mnie denerwują, że ten syndrom taki delikatnego tego gdzieś tam jest. Właśnie przez to jestem taki nastawiony do ludzi źle, negatywnie. Bo gdzieś tam przeszło od ojca” (W6). Przemoc niektórych doprowadziła do popełnienia przestępstwa i stała się przyczyną zerwania kontaktów z bliskimi: „Bo ja miałem popełnioną zbrodnię w rodzinie. Przemoc, zresztą ciężko to opisać... W młodości praktycznie wszyscy zerwali ze mną kontakt. Na początku jeszcze miałem

kontakt z tą siostrą. Kontakt listowny tam dwa, trzy razy i powiedziała, że już nie będzie utrzymywać ze mną niego” (W14).

Respondenci doznali też sporo przemocy emocjonalnej, która nie mniej ich bolała i boli niż ta fizyczna. Są sytuacje, że przemoc emocjonalna spowodowała zerwanie kontaktów: „Teraz z mamą nie rozmawiam. Krzywdy fizycznej mi nie zrobiła, ale mnie zrujnowała psychicznie. Mam tylko jedną starszą siostrę, a reszta, no, rodzeństwa jest dużo młodsza, bo mój najmłodszy brat ma X lat. No i też teraz nie dość, że moja mama mnie wykończyła, że tak powiem, psychicznie, to teraz robi, robi, zrobiła mojemu bratu bardzo dużą krzywdę, bo mój brat też skończy w takim ośrodku, jak ja teraz jestem. Jak nie skończy gorzej. Tak, skończy. Bo on też jest uzależniony i to w znacznym, znacznym stopniu od komputera. On nie ma znajomych, nie ma kolegów, nie chodzi do pracy” (W30). Przemoc emocjonalna sprawiała, że w życiu dorosłym badani nadal w tych osobach nie mają wsparcia, mimo że szukali sposobu na zbudowanie relacji: „Mieszkalem z mamą i babcią, mama była alkoholiką, ojciec nas odwiedzał, babcia się mną zajmowała. Matka chodziła na AA, mitingi, ale ja zostałem z babcią. Ja żadnego wzorca w domu nie miałem dobrego. Nie było ojca w moim życiu. Mama była alkoholiką, jak byłem w więzieniu to oszukiwałem ją, w końcu mój współlokator z celi namówił mnie na telefon do niej, ale i tak nie powiedziałem prawdy. W końcu napisałem list, w którym powiedziałem prawdę i mama zerwała kontakt – ciężki temat... któryś raz już mnie zawiodła” (W38). Poza tym, pojawiały się wypowiedzi świadczące o destrukcyjnych sposobach wychowania, w których rodziny negowały znaczenie wsparcia społecznego i wywierały presję na samodzielność, na którą dziecko nie było gotowe: „Ja byłem tak wychowywany, że miałem wpajane, że musisz liczyć sam na siebie, bo nikt ci nie pomoże. Więc ja miałem jakiś tam plan w głowie, wiedziałem co chcę robić całe życie. Zresztą całe życie przepracowałem, od dzieciaka, więc byłem świadomy, że no, że nie będzie lekko w dorosłości” (W12).

Jednym z rodzajów przemocy, do której odnosili się respondenci, były zaniedbania, których doświadczyli oni sami oraz ich rodzeństwo. Zdarzało się, że brak zainteresowania dziećmi przyczynił się do ich konfliktów z prawem: „Brat przyrodni też w zakładzie, tylko że on mieszkał z ojcem. Nie wiem, w której klasie, ale miał świadectwo z czerwonym paskiem. Zaczęła jego cała się historia właśnie w tym momencie, jak on wyszedł, poszedł do ojca. Jak to się mówi bez opieki, bez nadzoru, bo ojciec na stanowisku to ciągle wyjazdy. Zaczął uciekać z domu, potem

poprawczaki, zakłady karne, później takie inne rzeczy” (W4). Niektóre rodziny, w których występują zaniedbania wydają się być z pozoru wysoko funkcjonujące: „Wychowałem się w rodzinie, nie na ulicy. Ale nikt tam specjalnie na nas nie zwracał uwagi, robiłem co chciałem. W wieku 18 lat trafiłem już do aresztu śledczego. Pierwszy raz sklep obrobiłem jak miałem 12 lat. Brat też w więzieniu, a siostra jest profesorem w X” (W5). Skrajnym przykładem zaniedbania przez rodziców była śmierć siostry respondenta, której był świadkiem i która to trauma towarzyszy mu do dziś wraz z wyrzutami sumienia: „Przez moich rodziców spłonęła siostra dwuletnia. Spłonęła. Debile, no po prostu debile, no pijani spali w drugim pokoju i ktoś z nich zostawił zostawił ***** karnister z paliwem koło pieca i tyle. No i iskra poszła i wybuchła, to jeszcze było mieszkanie pod lasem. Ja i moja siostra... jakoś udało się uciec, ale już siostry już nie uratowałem” (W22). W narracjach respondentów pojawił się też temat alkoholu, który towarzyszył występowaniu zwłaszcza przemocy fizycznej i nadużywanie którego wiąże się do dziś z obojętnością na najbliższych: „Nie lubię tego opowiadać. Chociaż ojciec to ojciec, też w dzieciństwie nie miałem lekko, bo ojciec był alkoholikiem. Ale mówił, że dzieci go nie za bardzo przejmują. Musiałem w dorosłości, ponieważ te syndromy są jakieś tego alkoholu. No ale po prostu za słowa, które wypowiedział, przyłał czasem... że jak go poprosiłem, jeszcze raz z nią [z córką – przyp. Autora] pojechałem o pożyczkę na czynsz, żeby zapłacić, a w międzyczasie coś próbował sobie tańszego wynająć, no to powiedział bezczelnie, odwracając się przy X [mojej córce – przyp. Autora], że go to nie obchodzi. To że ona wylądowała w placówce” (W6). Poza tym historia problemu alkoholowego w rodzinie pochodzenia utrudnia respondentom rozpoczęcie własnego życia: „Moi rodzice to alkoholicy więc rodzice X [mojej dziewczyny – przyp. Autora] myślą, że ja taki sam jestem, nie?” (W22). Wzory picia alkoholu były przekazywane w rodzinie, a respondenci uczyli się destrukcyjnych zachowań również od swojego rodzeństwa: „Ale gdybym tak naprawdę nie pił... ja większość życia spędziłem w alkoholu. Teraz przestałem pić, nie piję. I gdybym może też nie palił, a palę od siódmego roku życia (...) No dzięki bratu, no miałem o 10 lat starszego ode mnie... No cały czas chodziłem z nim z racji tego, że on miał swoich kolegów, no to teraz automatycznie też byli moimi kolegami, więc ja ze swoimi rówieśnikami praktycznie mało co przebywałem” (W4).

Respondenci nie odnosili się do przemocy seksualnej czy ekonomicznej, natomiast biorąc pod uwagę, że niewielu było rozmówców z pokolenia Z, cyberprzemoc również nie była przedmiotem rozmów.

3.3. Zinstytucjonalizowane dzieciństwo byłych osadzonych

Część z respondentów wychowywała się poza środowiskiem rodzinnym, czasami doświadczając też bezdomności na różnych etapach swojego życia. Dla niektórych respondentów były to doświadczenia, które mimo wszystko postrzegają w kategoriach uratowania życia czy zabezpieczenia bytu i wychowania: „Jeden rodzic jest, bo jeden się zapił. Mhm, a ja z nimi nie rozmawiałem, z rodzicami w ogóle ja przez od 6. roku życia, zero. Od dziecka internat, mnie wychowało państwo. W sumie...w sumie to nawet dobrze, bo nie nie wiadomo, kim bym był w tym momencie. Więcej tego przeżyłem niż to po co powiedziałem. Ja do szóstego roku życia... przez 3 lata do szóstego roku życia, od 3 do 6 lat mieszkałem z babcią, nie? Babcia zmarła to później zaczęło się, te ośrodki” (W22). Część z respondentów przebywała w instytucjach resocjalizacyjnych, by potem wielokrotnie powracać do więzienia: „9 razy w X [za granicą – przyp. Autora] siedziałem. No ja siedzę od małego, można powiedzieć. W poprawczaku też byłem. Nie mam mocnej strony w życiu u mnie. Nie miałem, bo zawsze byłem na ulicy. (...) Ja nigdy nie miałem żadnych obowiązków w życiu. Miałem pieniądze. Ojciec trochę jest na mnie wkurzony, no nie? Bo tam, no mamy takie swoje... Swoje takie... Takie, no... niesnaski, można powiedzieć, z ojcem. Z siostrą też. Ale siostra mi może wybaczyła, mi się wydaje. Chyba mi się wybaczyła, bo na razie normalnie ze mną gadała. No, pewnie zrozumiała, że byłem pijany, zrobiłem to i owo. Więc ja jestem urwis. Ja jak pijany jestem, albo naćpany, albo nie daj Boże coś jedno i drugie, no nie, to ja po prostu mam korbę taką w głowie” (W44). Niektórzy natomiast pobytu w różnych placówkach wspominają jako bardzo trudne doświadczenie, do którego chcą wrócić i je przepracować: „13 lat spędziłem, prawie całe życie w domu dziecka. Tutaj (w ośrodku pomocy postpenitencjarnej – przyp. Autora) spotkałem normalnych ludzi, gdzie chcą mi pomóc. Bo to ja zawsze musiałam komuś pomagać, bo zawsze gdzieś tam coś się działo i i no nie miałem szansy. To znaczy wpływ, może miałem, ale po prostu nie wiem. Wolałem imprezować, żeby nie myśleć o wszystkim i tak się te problemy piętrzyły. A teraz mam czas naprawdę wyprostować sobie wszystko” (W9). Są też respondenci,

którzy postrzegają instytucje jako lepsze miejsca do życia niż własny dom rodzinny. Nawiazywali do pozytywnych aspektów dotyczących pobytu w zakładzie karnym: „W pewnym okresie pracy na magazynie w zakładzie karnym w X to byłem dużo bardziej szczęśliwy i radosny. Wszystko to było fajniej niż w domu w którymkolwiek okresie mojego życia, było po prostu, tylko żarty, takie atmosfera była no domowa, taka koleżeńsko, przyjacielska. Coś, czego nie miałem nigdy w domu rodzinnym” (W14), jak i związanych z pobytem w ośrodku pomocy postpenitencjarnej: „No nigdy w domu nie doświadczyłem takiej empatii jak jak jest tutaj, jak, czy jak pani X rozmawia, jak walczy o swoich podopiecznych” (W1).

3.4. Krzywdzące wzorce traktowania własnych dzieci

Połowa badanych respondentów ma własne dzieci. Niektórzy utrzymują z nimi kontakt, inni doświadczają odrzucenia ze strony najbliższych. Są respondenci, którzy przyznali, że te trudy, które były ich udziałem w dzieciństwie, wpłynęły na to, jak oni odnoszą się do własnych dzieci. Zdarza się, że osoby, które bardzo wcześnie musiały wejść w rolę dorosłego, oczekują partnerstwa ze strony swojego dziecka: „Teraz wiem o tym po terapii (...) to tam zawsze mi powtarzali, że (...) że córka nie jest tak, żeby była oparciem. W kwestii dziecka, bo to jest, no bo to jest za słaby fundament. Żeby nie opierać swojej, że tak powiem trzeźwości i i tego, że się leczy na tym, że się robi to dla dziecka i że dziecko jest takim, że tak powiem. nastawieniem do tego, że że funkcjonuje trzeźwo bo, bo to jest za słabe, bo dziecko jest jeszcze wiotkie i też nie wszystko musi wiedzieć. No tutaj też popełniamy różne błędy i w OIKu mi pani Y wytłumaczyła dopiero, że no po prostu traktowałem X [córkę – przyp. Autora] też nie jak córkę, jak ojciec-córka, tylko jak w relacji kolega – koleżanka. Za dużo jej mówiłem. Później mi to zostało wytłumaczone. No i faktycznie jak tak mi osoba, yyy pokroju pani psycholog wytłumaczyła, że jest to błąd, no to faktycznie zauważyłem że no jednak jednak za dużo było takich tematów, które przerabiałem z dorosłymi, a później idąc do pokoju mówiłem X [córcę] jako taki partner (...) No to zauważyłem, że X [córka – przyp. Autora] była w szoku, że tata inny, że tata nie był taki, no i i to też może trochę mi pomogło, żeby ta relacja między tatą a córką, której nie było, zaczęła się robić lepsza, nie?” (W6). Respondent, który od dziecka musiał zarabiać pieniądze dla rodziny w życiu dorosłym pogubił swoje priorytety: „Strasznie skrzywdziłem moje dzieci, przynosiłem pieniądze

do domu, ale nie było mnie dla dzieci, one bardzo to przeżywały, że ojca nie było” (W10). Brak wzorców szukania wsparcia wyniesiony z dzieciństwa czasami niósł ze sobą dramatyczne konsekwencje dla dzieci respondentów: „Sam wychowywałem dzieci, jak mnie zamknęli w zakładzie karnym, to zabrali je do domu dziecka. A to rodzic daje życie, to on jest odpowiedzialny, a raczej powinien być. Po zakładzie bycie moralnym jest dla mnie najważniejsze jako ojciec. Mam nóż na gardle, bo chcę odzyskać dzieci, nie chcę korzystać z instytucji, chcę się odbić od dna, na którym jestem” (W18).

4. Dyskusja

Doświadczenia utraconego dzieciństwa wśród byłych osadzonych są istotną częścią ich życiorysów, niekiedy zaniedbaną. Badane osoby korzystają ze wsparcia instytucjonalnego, bo nie mogą, nie chcą lub mają inne powody przemawiające za tym, by nie wracać do swoich poprzednich środowisk, często destrukcyjnych. Pochylenie się nad ich trudnymi doświadczeniami sprawiającymi, że dzieciństwo zostało im odebrane lub przerwane zbyt szybko może pozwolić na głębsze zrozumienie indywidualnej sytuacji i pomóc w projektowaniu adekwatnych działań wsparciowych.

Z przeprowadzonych badań wynika, że respondenci doświadczali parentyfikacji instrumentalnej, związanej z przyjmowaniem odpowiedzialności za zarabianie pieniędzy, obowiązki domowe, co wiązało się również z zaniedbywaniem szkoły i wczesnym zakończeniu edukacji formalnej. Badania angielskie pokazują, że 59% więźniów przyznawało się do regularnych wagarów, a 42% zostało na trwałe wydalonych ze szkoły. Osoby z problemami szkolnymi były bardziej narażone na ponowny powrót do zakładu karnego niż osoby regularnie uczęszczające do szkoły⁴¹. Im wcześniej w życiu młodego człowieka dochodzi do parentyfikacji, tym poważniejsze są skutki dla jego rozwoju poważniejsze⁴². Na podstawie badań Barbara Chojnacka wskazuje następujące czynniki sytuacyjne współtowarzyszące parentyfikacji: walka o przetrwanie i konieczność poradzenia sobie, poczucie winy za nieszczęśliwy związek rodziców,

⁴¹ K. Williams, V. Papadopoulou, N. Booth, *Prisoners' childhood...*, s. 8.

⁴² K. Schier, „Gdy dziecko staje się rodzicem” – odwrócona troska, czyli zjawisko parentyfikacji w rodzinie, w: B. Tryjarska (red.), *Bliskość w rodzinie. Więzy w dzieciństwie a zaburzenia w dorosłości*, Warszawa 2012, s. 66.

chęć zaspokojenia potrzeb emocjonalnych rodziców, status najstarszego dziecka w rodzinie, a także pragnienie zdobycia miłości i uwagi rodziców oraz spełnienia ich oczekiwań⁴³. Parentyfikacja wśród więźniów i byłych osadzonych wymaga dalszych badań, ponieważ jej specyfika będzie się zmieniać w dobie szybkich przemian społecznych.

Kolejny obszar, jaki składa się na utracone dzieciństwo byłych osadzonych dotyczy różnych form przemocy – głównie fizycznej, emocjonalnej, zaniedbania i wiążących się z tym traum. Przemocy fizycznej i seksualnej w dzieciństwie częściej doświadczają osoby, które w zakładzie karnym znajdują się po raz kolejny w porównaniu z osobami przebywającymi tam po raz pierwszy⁴⁴. Natomiast badania zrealizowane wśród więźniów angielskich i walijskich wykazały, że znaczny odsetek tych osób zadeklarował doświadczanie przemocy (29%) lub bycie świadkiem przemocy domowej (41%) w okresie dzieciństwa, zwłaszcza w przypadku posiadania członka rodziny z problemem alkoholowym lub narkotykowym. Respondenci, którzy zgłosili doświadczenie przemocy lub bycie jej świadkiem w dzieciństwie, wykazywali podwyższone ryzyko ponownego skazania w ciągu roku po opuszczeniu zakładu karnego w porównaniu do osób, które takich doświadczeń nie deklarowały⁴⁵. Przemoc w przeszłości była traktowana w niektórych polskich środowiskach jako element wychowania. Badania CBOS na temat wychowania dzieci pokazują, iż zarówno w 2009, jak i 2022 roku 44% badanych wskazało, że rodzice zbyt rzadko stosują kary fizyczne w postaci tzw. „lania”. W 2022 roku 16% ankietowanych wyraziło opinię, że dzieci zbyt często są bite, podczas gdy w 2009 roku takie stanowisko podzieliło 21% respondentów. Wśród osób twierdzących, że kary fizyczne są zbyt rzadkie przeważają osoby z wykształceniem zasadniczym zawodowym (54%), robotnicy wykwalifikowani (52%), osoby powyżej 65. roku życia i emeryci⁴⁶. Z kolei badania na temat stosowania przemocy fizycznej wobec dzieci pokazują, że następuje w społeczeństwie polskim znacząca zmiana. W 2019 roku 61% respondentów uważało, że wobec dzieci nie należy stosować żadnych kar fizycznych, a w 2023 roku takie

⁴³ B. Chojnacka, *Doświadczenie parentyfikacji w rodzinie jako wyzwanie dla pracy socjalnej*, „Zeszyty Pracy Socjalnej 2018” nr 23 (3), s. 219-220.

⁴⁴ M. Cantürk, H. Faraji, A.E. Tezcan, *The Relationship between Childhood Traumas and Crime in Male Prisoners*, „Alpha Psychiatry” 2021, nr 22(1) s. 58.

⁴⁵ K. Williams, V. Papadopoulou, N. Booth, *Prisoners' childhood and family backgrounds. Results from the Surveying Prisoner Crime Reduction (SPCR) longitudinal cohort study of prisoners*, Ministry of Justice Research Series 2012, nr 4/12, s. 8, <https://www.gov.uk/government/publications/prisoners-childhood-and-family-backgrounds> [dostęp: 02 lipca 2025 r.].

⁴⁶ M. Bożewicz, *Polacy o wychowaniu dzieci – komunikat z badań CBOS*, Warszawa 2022, nr 125, s. 3-4.

stanowisko prezentowało już 72% badanych. Badani wyrażają także sprzeciw wobec lania (2019 – 70%, 2023 – 77%) oraz wobec stosowania klapsów (2019 – 37%, 2023 – 54%)⁴⁷. Zaniedbywanie dzieci to złożony problem społeczny, który generuje szereg konsekwencji. Zaniebdanie może wynikać z braków w obszarze zdrowia psychicznego rodziców, które uniemożliwiają im sprawowanie opieki na odpowiednim poziomie. Do poważnych utrudnień należą depresja, doświadczanie przemocy w relacji partnerskiej czy stan zdrowia członka rodziny, który wymaga opieki. Zaniebdanie dzieci może też być skutkiem braku wsparcia społecznego, które pomogłoby zaspokoić emocjonalne czy fizyczne potrzeby dziecka⁴⁸. Badania pokazują, że u więźniów z wykształceniem co najwyżej podstawowym występowały większe zaniedbania fizyczne w dzieciństwie niż u osób z wykształceniem średnim lub wyższym⁴⁹. Z kolei badania prowadzone wśród skazanych w tureckich więzieniach pokazują, że traumy z dzieciństwa były związane z zachowaniami przestępczymi. Traumy z dzieciństwa miały wpływ na skłonność do przemocy. Im więcej przemocy emocjonalnej, fizycznej, seksualnej czy zaniedbania fizycznego doświadczali w dzieciństwie skazani, tym większa skłonność do stosowania przemocy występowała u respondentów⁵⁰. Podobne wyniki uzyskano z wywiadów ze skazanymi kobietami – zaniedbania i inne nadużycia w dzieciństwie wzmacniały skłonność do popełniania poważnych przestępstw, zwłaszcza, jeśli towarzyszyły temu traumy w życiu dorosłym⁵¹. Doświadczenie traumy może przyczyniać się do bezdomności, zwłaszcza wśród ludzi młodych⁵². Część więźniów czy byłych więźniów było wychowywanych w środowiskach, w których członkowie rodziny i osoby bliskie miały historię przestępczą. Model międzypokoleniowej transmisji zachowań, przestępczości i kary pozbawienia wolności zakłada, że narażenie dzieci na stałe traumatyczne doświadczenia powoduje, że przyswajają one trwałe wzorce reagowania w trudnych sytuacjach. Są to zachowania zdeorganizowane, po które dzieci sięgają, kiedy nie znają innych, społecznie akceptowalnych form postępowania. Szereg traumatycznych

⁴⁷ A. Bartsevich, M. Bożewicz, M. Feliksiak, *Przemoc wobec dzieci – opinie, doświadczenia, reagowanie – komunikat z badań CBOS*, Warszawa 2023, nr 110, s. 2.

⁴⁸ C. Lacharité, *Transforming a wild world: helping children and families to address neglect in the Province of Quebec, Canada*, „Child Abuse Review” 2014, nr 23(4), s. 286–296.

⁴⁹ M. Cantürk, H. Faraji, A.E. Tezcan, *The Relationship between...*, s. 58.

⁵⁰ M. Cantürk, H. Faraji, A.E. Tezcan, *The Relationship between...*, s. 58.

⁵¹ T. Karatzias, K. Power, C. Woolston et al., *Multiple traumatic experiences, post-traumatic stress disorder and offending behaviour in female prisoners*, „Criminal Behaviour and Mental Health” 2018, nr 28(1), s. 72–84.

⁵² C. Martijn, L. Sharpe, *Pathways to Youth Homelessness*, „Social Science & Medicine” 2006, nr 62, s. 2.

doświadczeń inicjowany jest zazwyczaj w okresie wczesnego dzieciństwa i znajduje swoje zwięźczenie w konflikcie z prawem, który najczęściej występuje w fazie adolescencji lub wczesnej dorosłości⁵³. Inne badania wśród osób pozbawionych wolności pokazują, że brak zainteresowania rodziców, uzależnienie od alkoholu, jak i pogłębianie problemu alkoholowego własnego dziecka poprzez wspólne spożywanie alkoholu sprawia, że trudno jest dzieciom z takich środowisk zbudować trwały związek, skoro nie ma się odpowiednich wzorców w rodzinie pochodzenia⁵⁴. Możliwa jest praca z traumą z młodymi więźniami już w zakładzie karnym, natomiast dla części osób z takimi doświadczeniami jest to niezwykle trudne⁵⁵.

Kolejny istotny element utraconego dzieciństwa wyłaniający się z badań to dzieciństwo naznaczone pobytami w placówkach opiekuńczych i resocjalizacyjnych. Pobyty tam były związane z uzależnieniami rodziców, ich nieobecnością, niewydolnością wychowawczą, a niekiedy bezradnością czy śmiercią. Wyniki innych badań zrealizowanych wśród młodych więźniów do 30. roku życia pokazują, że 36% respondentów doświadczyło w dzieciństwie pobytu w młodzieżowym ośrodku wychowawczym, młodzieżowym ośrodku socjoterapii, domu dziecka czy zakładzie poprawczym⁵⁶. Natomiast badania prowadzone w Anglii i Walii pokazują, że 24% respondentów zadeklarowało pobyt w placówkach opiekuńczych w okresie dzieciństwa. Osoby z doświadczeniem pobytu w takich instytucjach charakteryzowały się niższym wiekiem w momencie pierwszego aresztowania oraz wykazywały wyższe prawdopodobieństwo ponownego skazania w ciągu roku od opuszczenia jednostki penitencjarnej w porównaniu do osób, które nigdy nie przebywały w placówkach opiekuńczych⁵⁷. Spędzenie części lub całego dzieciństwa w placówkach zamiast w rodzinie odbiera dzieciom szansę na zaspokojenie swoich potrzeb wśród bliskich

⁵³ Por. D. Johnston, *Effects of Parental Incarceration*, w: K. Gabel, D. Johnston, *Children of Incarcerated Parents*, New York 1995, s. 80-81.

⁵⁴ J. O. Mazurek, *Dzieciństwo w biografiach osadzonych mężczyzn i kobiet: relacje rodzinne i ich znaczenie w dorosłości*, „Biografistyka Pedagogiczna” 2023, nr 8 (2), s. 607.

⁵⁵ Por. R. O'Rourke, M. Marriott, R. Trigg, R. Kitson-Boyce, *A phenomenological analysis of young male prisoners' experiences of trauma: 'Trauma is every day'*, „International Journal of Law, Crime and Justice” 2025, nr 81: 10073.

⁵⁶ R. Szczepanik, *Zinstytucjonalizowane dzieciństwo osób przebywających w zakładach karnych*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2024, nr 632 (7), s. 58.

⁵⁷ K. Williams, V. Papadopoulou, N. Booth, *Prisoners' childhood and family backgrounds. Results from the Surveying Prisoner Crime Reduction (SPCR) longitudinal cohort study of prisoners*, Ministry of Justice Research Series 2012, nr 4/12, s. 8, <https://www.gov.uk/government/publications/prisoners-childhood-and-family-backgrounds> [dostęp: 02 lipca 2025 r.].

osób, natomiast pobyt w placówkach może być opcją ratującą młodych ludzi przed destrukcyjnym wpływem wieloprogowych środowisk rodzinnych.

Ostatni zaś obszar łączący się z dzieciństwem byłych osadzonych dotyczy ich roli jako ojców w życiu dorosłym. Z jednej strony biorą odpowiedzialność za swoje dzieci, z drugiej zaś destrukcyjne wzorce z ich dzieciństwa sprawiają, że nieintencjonalnie w różny sposób przyczyniają się do ich powielania. Skutki parentyfikacji dotyczą nie tylko dziecka czy rodzinę pochodzenia, ale wpływają też na przekaz międzypokoleniowy, jeśli parentyfikowane dzieci w przyszłości zostają rodzicami⁵⁸. Żal do rodziców, który wynika z narzucania obowiązków ponad siły oraz braku wspierającej relacji może być przyczyną strachu przed powieleniem błędów własnych rodziców. W konsekwencji parentyfikowane osoby przyjmują asekuracyjną i zdystansowaną postawę wobec swoich dzieci⁵⁹. Jest to jedna ze ścieżek, która uświadomiona w odpowiednim momencie może być przzerwana, a prawidłowe wzorce przyswojone i wdrożone w życie.

5. Zakończenie

Temat utraconego dzieciństwa w narracjach byłych osadzonych szukających wsparcia i szansy na zmianę w życiu w ośrodkach pomocy postpenitencjarnej przybliża obraz młodości naznaczonej parentyfikacją, przemocą, przebywaniem w instytucjach, a następnie przenoszeniem rodziców czy opiekunów na historie własnych dzieci. Warto eksplorować te zagadnienia, ponieważ trudne doświadczenia z dzieciństwa mogą się przyczyniać do budowania karier przestępczych⁶⁰, a z czasem osoby wchodzące w konflikt z prawem mogą mieć do czynienia z „obrotowymi drzwiami” więzienia i pobyty na wolności, co oznacza spędzanie czasu na zmianę w zakładach karnych i instytucjach pomocowych, a powroty do zakładów karnych są poprzedzone rozbudowanym systemem wsparcia w placówkach readaptacyjnych⁶¹. Wobec byłych osadzonych prze-

⁵⁸ Por. L. Burton, *Childhood Adultification...*, s. 329–345.

⁵⁹ B. Chojnacka, *Doświadczenie parentyfikacji w rodzinie jako wyzwanie dla pracy socjalnej*, s. 225.

⁶⁰ Por. R. Szczepanik, *Stawanie się recydywistą. Kariery instytucjonalne osób powracających do przestępczości*, Łódź 2015.

⁶¹ M. Cracknell, *The resettlement net: 'revolving door' imprisonment and carceral (re)circulation*, „Punishment & Society” 2023, nr 25(1), s. 230.

bywających w domach prowadzonych przez organizacje pozarządowe podejmowane są różnorodne działania i oferowany jest dostęp do szeregu usług⁶². Wsparcie jest świadczone zarówno przez profesjonalistów, jak i wolontariuszy, niekiedy nawet już od momentu pobytu w zakładzie karnym⁶³. Dostosowanie działań pomocowych, w tym terapii, wsparcia psychologicznego, udziału w grupach samopomocowych powinno uwzględniać zaniedbane obszary życia, w tym traumatyczne wydarzenia z dzieciństwa, które mogą utrudniać ułożenie sobie życia zarówno w oczekiwany przez siebie sposób, jak też i społecznie akceptowalny. Inwestycja w społeczną readaptację byłych skazanych przyczynia się do wyższej jakości ich życia, przyjmowania przez nich szeregu ról społecznych, a także inspirowania innych osób będących w podobnej sytuacji do podjęcia trudu wprowadzenia zmian.

⁶² Por. A. Klik, K. Miszewski, *Metody pracy z byłymi więźniami w ośrodkach readaptacyjnych*, „Special School” 2024, nr 4, s. 293-308.

⁶³ Por. K. Lenart-Kłoś, *Mądre zarządzanie wolontariatem na rzecz więźniów jako wyraz poszanowania godności człowieka*, w: K. Krzemiński, R. Beszterda, K. Olszewska (red.), *Człowiek - mądrość a głupota*, Tom 2. Aspekt Teologiczny, Toruń 2022, s. 159-173.

Bibliografia

Akty normatywne

- Konwencja o prawach dziecka przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych 20 listopada 1989 r. (Dz. U. z dnia 23 grudnia 1991 r.)
- Ustawa z 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy domowej (Dz.U. 2024 poz. 424)
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 13 września 2017 r. w sprawie Funduszu Pomocy Pokrzywdzonym oraz Pomocy Postpenitencjarnej - Funduszu Sprawiedliwości (Dz.U. 2017 poz. 1760, ze zm.)
- Europejska Karta Praw i Obowiązków Rodzica, w: <https://www.gov.pl/web/nauka/prawa-rodzicow> [Dostęp: 01 lipca 2025 r.]

Literatura

- Bartsevich A., Bożewicz M., Feliksiak M., *Przemoc wobec dzieci – opinie, doświadczenia, reagowanie – komunikat z badań CBOS*, Warszawa 2023, nr 110
- Bożewicz M., *Polacy o wychowaniu dzieci – komunikat z badań CBOS*, Warszawa 2022, nr 125
- Burton L., *Childhood Adultification in Economically Disadvantaged Families: A Conceptual Model*, „Family Relations” 2007, nr 56
- Cantürk M., Faraji H., Tezcan A.E., *The Relationship between Childhood Traumas and Crime in Male Prisoners*, „Alpha Psychiatry” 2021, nr 22(1)
- Chase N. D., *Parentification: An overview of theory, research, and societal issues*, w: N.D. Chase (red.), *Burdened Children. Theory, Research, and Treatment of Parentification*, London, New Delhi 1999
- Chojnacka B., *Doświadczenie parentyfikacji. Perspektywa biograficzna*, Kraków 2021
- Chojnacka B., *Doświadczenie parentyfikacji w rodzinie jako wyzwanie dla pracy socjalnej*, „Zeszyty Pracy Socjalnej 2018” nr 23 (3)
- Corsaro W. A., *The Sociology of Childhood*, California 2015
- Cracknell M., *The resettlement net: ‘revolving door’ imprisonment and carceral (re) circulation*, „Punishment & Society” 2023, nr 25(1)
- Dariotis J. K., Chen F. R., Park Y. R. et al., *Parentification Vulnerability, Reactivity, Resilience, and Thriving: A Mixed Methods Systematic Literature Review*, „International Journal of Environmental Research and Public Health” 2023 nr 20(13): 6197
- DeMause L., *The History of Childhood*, New York 1974
- Flick U., *Designing Qualitative Research*, London 2018
- Gibbs G.R., *Analyzing Qualitative Data*, London 2018

- Gucwa-Porębska K., *Parentyfikacja jako poważny problem społeczny i przejaw dysfunkcji w obszarze funkcjonowania rodziny*, w: N.G. Pikuła (red.), *Praca socjalna i pomoc społeczna w obliczu pandemii COVID-19 i innych współczesnych wyzwań*, Kraków 2022
- Hendricks B. A., B Vo J., Dionne-Odom J. N., Bakitas M. A., *Parentification Among Young Carers: A Concept Analysis*, „Child and Adolescent Social Work Journal” 2021, nr 38(5)
- Hooper. L. M., Wallace S. A., Doehler K., Dantzler J., *Parentification, Ethnic Identity, and Psychological Health in Black and White American College Students: Implications of Family-of-Origin and Cultural Factors*, „Journal of Comparative Family Studies” 2012, nr 43
- Hooper L., Marotta S.A., Lanthier R.P., *Predictors of Growth and Distress Following Childhood Parentification: A Retrospective Exploratory Study*, „Journal of Child and Family Studies” 2008, nr 17
- James A., Prout A., *Constructing and Reconstructing Childhood: Contemporary Issues in the Sociological Study of Childhood*, London-Washington 1997
- Johnston D., *Effects of Parental Incarceration*, w: K. Gabel, D. Johnston, *Children of Incarcerated Parents*, New York 1995
- Karatzias T., Power K., Woolston C. et al., *Multiple traumatic experiences, post-traumatic stress disorder and offending behaviour in female prisoners*, „Criminal Behaviour and Mental Health” 2018, nr 28(1)
- Klik A., Miszewski K., *Metody pracy z byłymi więźniami w ośrodkach readaptacyjnych*, „Special School” 2024, nr 4
- Lacharité C., *Transforming a wild world: helping children and families to address neglect in the Province of Quebec, Canada*, „Child Abuse Review” 2014, nr 23(4)
- Lenart-Kłoś K., *Mądre zarządzanie wolontariatem na rzecz więźniów jako wyraz poszanowania godności człowieka*, w: K. Krzemiński, R. Beszterda, K. Olszewska (red.), *Człowiek - mądrość a głupota*, Tom 2. Aspekt Teologiczny, Toruń 2022
- Martijn C., Sharpe L., *Pathways to Youth Homelessness*, „Social Science & Medicine” 2006, nr 62
- Mazurek J. O., *Dzieciństwo w biografiach osadzonych mężczyzn i kobiet: relacje rodzinne i ich znaczenie w dorosłości*, „Biografistyka Pedagogiczna” 2023, nr 8 (2)
- Modrzewski J., Sipińska D., *Socjalizacja*, w: „Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku”, t. 5, Warszawa 2006
- Ornacka K., *Od socjologii do pracy socjalnej: społeczny fenomen dzieciństwa*, Kraków 2013
- O'Rourke R., Marriott M., Trigg R., Kitson-Boyce R., *A phenomenological analysis of young male prisoners' experiences of trauma: 'Trauma is every day'*, „International Journal of Law, Crime and Justice” 2025, nr 81

- Patterson J. M., *Integrating Family Resilience and Family Stress Theory*, „Journal of Marriage and Family” 2002, nr 64
- Prentka M., *Parentyfikacja emocjonalna a rozumowanie relatywistyczne*, „Rocznik Naukowy Kujawsko-Pomorskiej Szkoły Wyższej w Bydgoszczy. Transdyscyplinarne Studia o Kulturze i Edukacji”, 2022, nr 17(1)
- Rapley T., *Interviews*, w: C. Seale G. Gobo, J. F. et al. (red.) *Qualitative Research Practice*, London 2004
- Rutakumwa R., Mugisha J. O., Bernays S. et al., *Conducting in-depth interviews with and without voice recorders: a comparative analysis*, „Qualitative Research” 2019, nr 20(5)
- Saunders B., Sim J., Kingstone T. et al., *Saturation in qualitative research: exploring its conceptualization and operationalization*, „Quality & Quantity” 2018, nr 52(4)
- Schier K., *Dorośle dzieci. Psychologiczna problematyka odwrócenia ról w rodzinie*, Warszawa, 2015
- Schier K., „Gdy dziecko staje się rodzicem” – odwrócona troska, czyli zjawisko parentyfikacji w rodzinie, w: B. Tryjarska (red.), *Bliskość w rodzinie. Więzy w dzieciństwie a zaburzenia w dorosłości*, Warszawa 2012
- Seale C., Silverman D., *Ensuring rigour in qualitative research*, „The European Journal of Public Health” 1997, nr 7(4)
- Szacka B., *Wprowadzenie do socjologii*, Warszawa 2003
- Szczepanik R., *Zinstytucjonalizowane dzieciństwo osób przebywających w zakładach karnych*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2024, nr 632 (7)
- Szczepanik R., *Stawanie się recydywistą. Kariery instytucjonalne osób powracających do przestępczości*, Łódź 2015
- Szczepska-Pustkowska, M., *Socjalizujący strumień pamięci dzieciństwa: dzieciństwo jako trwanie*, „Problemy Wczesnej Edukacji” 2005, nr 2
- Turner J. H., *Socjologia. Koncepcje i ich zastosowanie*, tłum. E. Różalska, Poznań 1998
- Williams K., Papadopoulou V., Booth N., *Prisoners' childhood and family backgrounds. Results from the Surveying Prisoner Crime Reduction (SPCR) longitudinal cohort study of prisoners*, Ministry of Justice Research Series 2012, nr 4/12
- Vachon D., Krueger R., Rogosch F., Cicchetti D., *Assessment of the harmful psychiatric and behavioral effects of different forms of child maltreatment*, „JAMA Psychiatry” 2015, nr 72(11)